

Կենդանի բարոյագիտությունը որպես մշակութաստեղծ իմաստասիրություն

Խաչատրյան Գեղամ

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2026.1hs-163>

Հանգուցային բառեր. բնափոխություն, ոգեղեն, կատարելագործում, գիտակցության ընդլայնում, գիտություն, գիտելիք, համադրում, տիեզերական

Նախաբան: Ինչպես մարդկության մակարդակի վրա գոյություն ունի մշակույթի երևույթը, այնպես էլ մարդու մեջ մշակույթը որոշակի եռանդուծային կառուցվածք է, ենթահամակարգերից մեկը, որով բնորոշվում է մարդու բնագարգացման աստիճանը: Մշակույթային նուրբ եռանդուծերն իրենց բնութագրերով համահունչ են հոգու, սրտի նախանյութի եռանդուծային գոյաձևերին, դրանց շարժումներին և թրթռոցներին, կառուցվածքային կազմակերպմանը: Այդ պատճառով մշակույթը ոգու, սրտի հատկությունն է, ոգու զարգացածության աստիճան, լուսավորի, բարձրագույնի պաշտամունք, դեպի վերինը, Բացարձակը ձգտման նշան: Եվ ինչպես տարբեր մարդկանց և մարդկանց զանազան խմբավորումների մոտ այդ ձգտումը դեպի վերինը կարող է արտահայտվել տարբեր կերպ՝ մեկը գնում է դեպի Բացարձակը կրոնի օգնությամբ, մյուսը՝ գիտության միջոցով, երրորդը՝ արվեստի և այլն, այնպես էլ Կենդանի բարոյագիտությունը ձգտում և սովորեցնում է ձգտել դեպի Բարձրագույնը մշակույթի միջոցով, քանի որ մշակույթն է մարդու բնագարգացման՝ կատարելագործման, բացարձակացման, աստվածացման նպաստավոր միջավայրը, կարող ուժը, որովհետև մշակույթն է իր մեջ հավաքում և ամփոփում մարդկության հայթայթած, մշակած, ստեղծած, արարած գիտելիքը, կարողությունը, հնարավորությունը, կատարելությունը, որը հնարավոր է տարածության և ժամանակի տվյալ հատվածում: Այն իր մեջ ամփոփում է և՛ կրոնը, և՛ գիտությունը, և՛ արվեստը, և՛ իմաստասիրությունը, և՛ գիտելիքի ու բնագարգացման բոլոր այլ բնագավառներն ու ձևերը: Մարդն ազատ է ընտրելու իրեն դուր եկած բնագավառը և ընթանալու դրանով, որն, ըստ իրեն, ամենաճիշտ ուղին է դեպի կյանքի նպատակների իրականացումը: Այդ բոլոր ոլորտներն էլ իրենց հերթին իրենց յուրահատուկ մոտեցումներն ունեն վերջնական նպատակակետին հասնելու ուղիներին: Կրոնը խոստանում է դեպի աստվածը հասցնել հրաշքի միջոցով, քանի որ մեկ կյանքի ընթացքում աստված դառնալը իրոք հրաշք կլիներ: Գիտությունը աստծո մասին չի խոսում ընդհանրապես, այլ ուզում է տեսնել միայն այն, ինչ կարող են տեսնել իր աչքերը: Արվեստը տանում է դեպի կատարելություն՝ զարգացնելով մարդու մոտ միայն հուզական, զգացմունքային կարողությունները՝ լսողությունը, տեսողությունը, շոշափելիքը, համը, հոտը, մի խոսքով՝ այն ամենը, ինչը կարող է զգացմունքի նրբացում և կատարելագործում բերել: Կյանքի մյուս կողմերն էլ իրենց մասնավոր գործերն են անում, և միայն մշակույթն է, որ ընդհանրական, համապարփակ, համակարգային մոտեցում ունի կյանքի վերջնական նպատակին. այն աստիճանաբար, հետևողականորեն, բնական արագությամբ և աչալրջությամբ զարգացնում է մարդու բոլոր կողմերը, որոնցից ամեն մեկը կապված է կյանքի համապատասխան աշխարհին կամ մակարդակին: Այդպիսով՝ մարդը պիտի կարողանա զգալ իրեն ինչպես տանը, տիեզերքի զարգացման բոլոր մակարդակների վրա՝ և՛ հրաշքների աշխարհում, և՛ մտքի աշխարհում, և՛ զգացմունքների, և այլն: Այն հայեցակարգերի մեջ, որոնք հաշվի են առնում մարդու բազմակողմանի կապերը տիեզերքի հետ, ինչպես նաև բացահայտում են նման կապերի լծակները՝ առանձնահատուկ տեղ է գրավում մշակույթի հայեցակարգը, որը առաջ է քաշվել և զարգացել Կենդանի բարոյագիտության ուսմունքի կողմից: Մշակույթը զարգացնում է մարդուն անկախ այն բանից, մարդը գիտակցում է դա, թե ոչ: Սակայն Կենդանի բարոյագիտությունը

ուսմունք է այդ մասին, և այն, ցանկացած այլ ուսմունքի նման, իր հետևորդներին տանում է դեպի նախանշված, որոշակի, սահմանված նպատակը գիտակցված, նպատակամղված ձևով, ինչը երաշխիք է տալիս հասնելու ձգտածին հնարավոր ամենակարճ ճանապարհով, ժամանակի և պաշարների ամենախնայողական եղանակով:

Ոգեղեն բնագրագույն: Ամենակայն իմաստով Կենդանի բարոյագիտությունը կարող է մեկնաբանվել որպես իմաստասիրաբարոյագիտական հայեցակարգ, որը դիտարկում է մարդկության ոգեղեն բնագրագույն ուղիները: Դա ո՞չ կրոնական և ո՞չ էլ գաղտնագիտական ուսմունք է: Կենդանի բարոյագիտության շարադրանքներն իրենցից ներկայացնում են ճանաչողության և ինքնաճանաչման բոլոր հայտնի հիմնական եղանակների ներդաշնակ համադրում: Դա միավորող գիտաիմաստասիրական ուսմունք է: Կենդանի բարոյագիտությունում գիտական մասը, արվեստն ու կրոնը միասնական են: Ըստ որում, Կենդանի բարոյագիտությունում հռչակված է ոգեղեն ազատություն, իսկ միակ հեղինակությունը գիտելիքի հեղինակությունն է: Համադրման առանցքը գիտությունն է: Եվ համադրումը ցույց է տալիս համադրողի գիտակցության մակարդակը: Ահա թե ինչու է Կենդանի բարոյագիտությունը դնում գիտակցության ընդլայնման հիմնահարցը: Կենդանի բարոյագիտության իմաստասիրությունը ուղղված է ոգեղեն նորացման անհրաժեշտությունը գիտակցած և ինքնակատարելագործման ձգտող մարդկանց: Կենդանի բարոյագիտության համաձայն, ինքը կարող է ընկալվել և օգուտ բերել միայն այն դեպքում, եթե նման ընկալումը կամավոր տեղի է ունենում դրա համար արդեն հասունացած գիտակցության կողմից: Այն առաջարկում է ոգեղեն վերածննդի ուղի, որը կենդանի կապված է ամբողջ մարդկության ընկերային նորացման հետ, որն անհնար է առանց ոգեղեն նորացման: Կենդանի բարոյագիտության դիրքորոշման համաձայն՝ մոլորակային բնագրագույն գործընթացը դանդաղեցված է համաշխարհային մշակույթում ոգեղեն և բարոյական արժեքների առաջնահերթության կորուստի հետևանքով, փոխարինվելով գործնապաշտական, օգտապաշտական կարգի արժեքների առաջնահերթությամբ: Այդպիսով, Կենդանի բարոյագիտության նպատակն է ձևափոխել մարդկային գիտակցությունը, բարձրացնել այն մինչև տիեզերական մակարդակի:

Ինքնակատարելագործում: Կենդանի բարոյագիտության ուսմունքի բարոյագիտական հիմնական դրույթներից մեկը մեծ ուշադրություն է դարձնում մարդու ներքին աշխատանքին իր վրա, նրա ինքնակատարելագործմանը և բնական զարգացմանը բարձր աշխարհներին հասնելու համար: Իր վրա աշխատանքը սկսվում է բացասական և վնասակար սովորություններից ու որակներից ազատվելուց: Ուսուցանվում է հաղթահարել չարությունը, կասկածամտությունը, անվստահությունը, անհամբերությունը, անհանդուրժողությունը, ծուլությունը, զազրախտությունը, ստախտությունը, անբարյացակամությունը և այլ վատ հատկությունները: Մարդու զարգացումը և կատարելագործումը Կենդանի բարոյագիտության ստեղծողների կողմից մեկնաբանվում է որպես շատ կյանքերի ընթացքում կատարվող դանդաղ և երկարատև գործընթաց: Ըստ այդմ, յուրաքանչյուր մարդ երկարատև բնափոխության արդյունք է: Կենդանի բարոյագիտության ուսմունքում ասվում է, որ «միայն նախկին գոյությունների փորձից է կուտակվում այն որակը, որը կոչվում է մշակութականություն» [25]:

Կենդանի բարոյագիտության բարոյական ուսմունքի մյուս էական կողմն է կյանքի վերափոխումը համամարդկային արժեհամակարգի հաստատման միջոցով, այնպիսի մշակութային գործունեության միջոցով, որն ընդհանուր կլինի չնայած սովորությունների, դավանանքների և լեզուների բազմազանությանը:

Ուսմունքի անվան մեջ առկա «բարոյագիտությունը» նշանակում է ոչ միայն գիտական գիտելիք, այլ անհատական ընտրություն, վարք, բարոյական գործողություն, որը կապում է անհատին աշխարհի, տիեզերքի հետ: Անվան մեջ բարոյագիտությունը կենդանի է կոչվում այն պատճառով, որ կիրառվում է ոչ թե որպես չափանիշների անկենդան պնդումներ, այլ

չընդհատվող գիտակցության, ուղղակի անհատական գործողության և տիեզերքի առջև անհատի անձնական պատասխանատվության բարոյագիտություն: Ըստ որում, կեցության հետ բարոյականության միավորման տեղը մարդու սիրտն է:

Մարդու ոգին իրականացնում է իր ճանաչողական ընդունակությունը սրտի միջոցով: Ոգեղեն սրտի զարգացածությունն արտահայտվում է մարդու սրտի որակներով, մշակութային որակներով: Սրտի մտածողությունը կապված է բարոյական հիմքերի հետ և կոչվում է իմաստություն: Ոգեղենությունը անբաժան է գիտակցությունից, որը, ըստ Կենդանի բարոյագիտության, գտնվում է սրտում: Ներքին բարոյականության, մշակութականության բարձրացումը զարգացնում է գիտակցությունը կամ ընդլայնում է այն՝ բերելով սրտի զարգացմանը: Գիտակցության ընդլայնումից շահում է նաև մարդու միաքը: Այդպիսով, մարդու ստեղծագործական մտքի կատարելագործումը տեղի է ունենում մշակույթի հիման վրա: Մշակույթը կամ մարդու ոգու զարգացման գործընթացը անդրգիտական ճանաչողության գլխավոր պայմանն է: Անդրգիտության և փորձառական գիտության համադրման արդյունքում էլ ծնվում է ոգեղենացված գիտությունը:

Մշակույթի և ճանաչողության անդրգիտական եղանակի կապի բացահայտումը պայմանավորված է Կենդանի բարոյագիտության իմաստասիրական համակարգի հայացքով դեպի մարդը և նրա զարգացումը: Մշակույթը և անդրգիտությունը անբաժանելի են տիեզերքի բարձրագույն վիճակներից: Բսկ Բարձրագույնը տիեզերական բնագարգացման ազդակի ակունքն է: Տիեզերական բնափոխությունը գործում է մշակույթի դաշտում: «Մշակույթի վրա կան և՛ արտաքին ազդեցություններ, և՛ ներքին: Արտաքինը բարձրագույն բնափոխական ազդակները և գիտելիքներն են, որոնք դարերով տրվել են մարդկությանը նրա ուսուցիչների կողմից: Ներքինը կատարվում է մարդու մեջ՝ շնորհիվ նրա ոգու ընդունակության կապվելու գիտելիքի աղբյուրների հետ, ընդունելու, ընկալելու և յուրացնելու այն» [22, 227-233]: Գիտելիքը տիեզերական բնափոխության գլխավոր գործոնն է և արտացոլում է տիեզերքի իրականությունը: Ճանաչողը իր բնությամբ նույն բազմակողմանիությունը պիտի ունենա, ինչ և ճանաչվողը: Ճանաչողության առաջին հիմնական ուղղությունը գիտական փորձառականն է, երկրորդը՝ անդրգիտականը կամ գերգիտականը, գերբնականը կամ գերբնականը, ներզգացականը կամ գերզգացականը: Երկրորդը ներքին, ոգեղեն եղանակն է, որն ավելի մեծ պատկերացումներ է տալիս նախանյութի մասին, ուստի և ավելի բարձր գիտելիքով է ապահովում ոգուն: Առաջինը լայնորեն հայտնի է գիտությանը, իսկ երկրորդը՝ կրոնին: Կենդանի բարոյագիտության ուսմունքը գիտականի և անդրգիտականի հենց այդպիսի համադրում է ներկայացնում:

Մշակույթի իմաստասիրություն: Կենդանի բարոյագիտությունը կարելի է դիտարկել որպես մշակույթի համալիր միավորիչ իմաստասիրություն, որն իր մեջ մշակույթի նոր կերպար է կրում, տիեզերամոլորակային և բնապահպանական գաղափարների, մարդկության և տիեզերքի միասնության գեղագիտական գաղափարների հետ կապվող կերպար: Կենդանի բարոյագիտության գեղագիտությունը տիեզերքի գեղագիտությունն է կամ անդրիմացականի գեղագիտությունը:

Կենդանի բարոյագիտությունում մշակույթի նոր կերպարը կապված է նաև մարդու՝ որպես տիեզերական բնափոխության ենթակայի, նոր կերպարի հետ: Մարդու ոգեղեն՝ մշակութային կուսակույմները պայմանավորում են նրա մեջ ոգու՝ որպես տիեզերական ոգենախանյութի մասի, գիտակցումը իր կողմից: Դա կարևոր փուլերից մեկն է իրեն տիեզերքի աշխատակիցը գիտակցելու ճանապարհին: Մարդն աստիճանաբար հասնում է տիեզերական բնափոխության միասնական հոսանքի սահմաններին:

Մշակույթի հայտնի գործառույթները հիմնականում ընկերային բնույթ ունեն՝ մարդասիրական, ճանաչողական, հարմարվողական, միավորող, կարգավորող, հաղորդակցային,

տեղեկատվական և այլն: Կենդանի բարոյագիտությունը մշակույթի դերը տեսնում է նաև նրա նոր գործառնությունում: «Մշակույթի նոր հարացույցում հատուկ գործառնություններ են հայտնվում՝ կապող, կերպարանափոխող, բնագարգացնող, փրկիչ, որոնք արտահայտում են մարդու ոգու ինքնակազմակերպվող համակարգի կարևոր գծերը» [23, 11]: Մշակույթի նոր հարացույցին բնորոշ գործառնություններից մեկը մարդու սերտ կապն է տիեզերքի հետ, որը տեղի է ունենում նրա մեջ բարոյական հիմքերի զարգացման կամ մշակութային զարգացման մակարդակի վրա: Մշակույթը փոխում է մարդու նուրբ կառուցվածքները: Մարդու կերպարանափոխման գործընթացը՝ նրա ներքին որակների կատարելագործումն էլ հենց նրա տիեզերական բնագարգացման ուղու գլխավոր բաղկացուցիչն է: Նաև կերպարանափոխվում է այն տարածքը, որում մշակութային գանձերի մեծ հավաքածու է կենտրոնացված, քանի որ այն իր մեջ պարունակում է մարդու ոգու ստեղծագործությունների բարձր եռանդուժ, կապված տիեզերքի համապատասխան ստեղծագործ զարկաչափերի հետ: Ոգին նուրբ նախանյութի բարձրեռանդուժային տեսակ է: Գործելով նախանյութի զանազան վիճակներում, նախանյութը կերպարանափոխող ոգու ուժը ոգեղենացնում և կատարելագործում է ոգենախանյութի կոպիտ վիճակները, դրանով նպաստելով բնագարգացման գլխավոր նպատակին հասնելուն: Անցնելով ոգեղեն մշակութային կատարելագործման ուղի, մարդը գիտելիք և ընդունակություն է ձեռք բերում ազդելու բնագարգացման ընթացքի և որակի վրա: Ըստ Կենդանի բարոյագիտության իմաստասիրության՝ մշակույթի փրկարար գործառնությունը կնպաստի արդիականության բազմաթիվ ճգնաժամերից ելքին, ճգնաժամեր, որոնք պայմանավորված են մշակույթի ճգնաժամով, և որոնց արդյունքում մարդկությունը դրել է իրեն կործանման եզրին:

Մշակույթի եւությունից է գալիս նրա անվան ձևը: Օտար՝ «կուլտուրա» անվան առաջին արմատը՝ «կուլտ»-ը կելտերեն նշանակում է պաշտամունք: Երկրորդը՝ «ուր»-ը, քաղղեերեն նշանակում է լույս: Երկուսի միացումից ստացվել է «լույսի պաշտամունք»: Մակայն ավելի ուշ ժամանակներում «կուլտուրան» թարգմանում էին «մշակում» և մշակարույսերին նույնպես սկսեցին անվանել «կուլտուրա»: Իհարկե, անվան փոփոխության տակ նկատի էր առնվում ոգեղեն կամ հոգևոր այգու մշակությունը, այսինքն հոգու մշակումը՝ աճեցումը, մեծացումը, զարգացումը, պտուղների հասունացումը և մարդկության բարեկեցության համար ծառայելու: Ոգու մշակումը հավասարագոր է ձգտմանը դեպի լույսը և նրա պաշտամունքը: Այդտեղից՝ հայերեն մշակույթ հասկացության անվանումը:

Եվ իրոք, պատմությունը վկայում է, որ ծաղկում լինում է այնտեղ, որտեղ սկսվում է պաշտամունքը մշակույթի կրակին, այսինքն՝ սիրուն, ճշմարտությանը, գեղեցկությանը և այլ նման արժեքներին:

Մշակույթը կազմվում է բազմազան բաղադրիչներից՝ հաղորդակցման մշակույթ, խոսքի և արտասանության մշակույթ, վարքի, կենցաղի, աշխատանքի մշակույթ և այլն: Մակայն դրանք բոլորը կախված են մտքի կամ մտածողության մշակույթից: «Միտքը պարզ, հստակ է և հակիրճ արտահայտելու կարողությունը կլինի կարգապահ մտածողության ցուցիչը» [7]:

Կենդանի բարոյագիտությունը դիտարկում է մարդու մտքի եռանդուժի ազդեցությունը շրջակա տարածության վրա բարոյական տեսանկյունից: Այդ ազդեցությունը որոշվում է մարդու գործունեության բարոյական շարժառիթներով և նրանց համապատասխանության աստիճանով համընդհանուր բարօրության գաղափարին: Մարդը ինքն է իր մտքերով, ցանկություններով և գործողություններով կանխորոշում իր ապագա կյանքի հիմնական նշանադրերը: Ոգեղենությանը առավել հաստատ ձևով հասնում են մտքերի մաքրությամբ, ստեղծագործական վերաբերմունքով աշխատանքին և ուրախության զգացումով սեփական առաքելության գիտակցումից: Ե. Ի. Ռեբրիլը գրում է, «Մտքի ճշմարիտ մշակույթը աճում է ոգու և

սրտի մշակույթով» [6, 3]: «Ներքին եռանդուծի ծախսն անհամեմատ ավելի մեծ է մտավոր աշխատանքի դեպքում, քան մարմնական: Այդ ցուցանիշը թող դրվի մշակույթի հիմքում» [2, հ. 490]: Աշխատելով մտքով՝ մարդն ավելի մեծ և ծանրակշիռ գործ է կատարում, քան մարմնական աշխատանքով: Մակայն միայն մտավորական լինելը դեռ զարգացածության, մշակութականության նշան չէ: Անհրաժեշտ է, որ միտքը լինի բարոյական, դրա համար ուղեղը պետք է ներդաշնակության մեջ լինի սրտի հետ, կամ միտքը՝ ոգու հետ:

Ոգու միացումը խելքի հետ Կենդանի բարոյագիտության կողմից դրված խնդիր է: Մշակույթային կուտակումները բերում են ոգու զարգացման: Հանճարները նման ձևով են հասել իրենց մեծագույն հայտնագործություններին: Դեպի դրանք տանող ուղին ընկած է ներքին մշակույթի, զարգացած սրտի միջով: Սրտում է կատարվում եռանդուծատեղեկատվական փոխանակումը Բարձրագույնի հետ, և սրտում է ավելի խոր գիտելիքը՝ համեմատած մտավոր գիտելիքի հետ: Սրտի եռանդուծը հոգեկան եռանդուծն է: Որքան մեծ են մարդու հոգեկան եռանդուծի կուտակումները, այնքան բարձր է նրա գիտակցության մակարդակը:

Մշակույթը մարդուն տալիս է իր աշխարհայացքի հիմքը, կոփում է նրանում զարգացման և ինքնակատարելագործման ձգտում, բնագարգացման ուղու նկրտում: Մշակույթը մարդուն դարձնում է ուժեղ և նրբացնում է նրա գիտակցությունը, ընդունակ դարձնելով նրան լինելու գթասիրտ և արդարամիտ, ազնիվ և անաչառ, սկզբունքային և խիզախ: Մշակույթի բազմաթիվ սահմանումներ կան: Ամենից շատ սահմանումներ մշակույթի մասին տվել է Ն. Կ. Ռերիխը. «Մշակույթը լույսի պաշտամունք է, սեր է դեպի մարդը, անուշահոտություն է, կյանքի և գեղեցիկի զուգակցում, վեհ և նրբի ձեռքբերումների համադրում, Լույսի գեներ, փրկություն, շարժիչ, սիրտ: Մշակույթը հիմնվում է գեղեցկության և գիտելիքի վրա» [19, 63]:

Ռերիխը նույնիսկ նշել է ուղին, որով պիտի անցնի մարդը մշակույթային դառնալու համար: «Տգեղ մարդը նախ պետք է դառնա քաղաքակրթված, հետո կրթված. դառնալով կրթված՝ նա դառնում է մտավորական, այնուհետև զալիս են նրբանկատությունն ու համադրման գիտակցումը, որն ավարտվում է մշակույթի հասկացության ընդունումով» [9]: Մշակույթային մարդը նա է, որը կարող է օգնել թույլին, օգնության ձեռք մեկնել, օգնել և՛ գործով, և՛ բարի խոսքով, և՛ մտքով, և՛ բարի հայացքով: Մշակույթի հասկացությունը կապված է մարդկայության հասկացության հետ: Վարքի մշակույթը մեր կյանքի կարևոր բաղադրիչն է, և մենք պետք է ոգեղենացնենք, բարոյական հիմքի վրա դնենք ամեն մի հասկացություն: Մշակույթն արտահայտվում է և՛ ուրիշ մարդու արժանապատվության հարգանքի մեջ, և՛ սեփական արժանապատվության պահպանման մեջ: «Մշակույթի պատմությունը սիրո պատմությունն է: Սիրո հրում նրբանում են մարդկային ոգու բոլոր ուժերը» [15]:

Միայն նրբացած մարդուն կարելի է անվանել մշակույթային, քանզի նրբացածությունը հենց այն է, որը կոչվում է մշակութականություն: «...Նրբագացությունը մշակույթի աստիճանն է» [3]: Այդտեղից հետևում է, որ մշակութականությունը մարդկության զարգացման ամենաբարձր աստիճանն է: Չէ որ ճշմարտությունները բացահայտվում են ոչ այնքան խելքով, որքան գիտակցության ընդլայնումով և նրբացումով, սրտի բացումով:

Մշակույթի մասին գիտությունում ընկերաբանական աշխարհագրությունը բավականին լայն տարածում է գտել՝ սահմանափակվելով լոկ հասարակական հարաբերություններով, հեռու գտնվելով տիեզերական անսահմանության բնագարգացումային փոխազդասարքերից: Կենդանի բարոյագիտության գաղափարների տարածությունում մշակույթի իմաստավորումը ենթադրում է բուն մշակույթի բնության հանդեպ վերաբերմունքի փոփոխում: Դա թելադրված է եռանդուծային աշխարհայացքի յուրահատկություններով և

նախանյութի էության ավելի լայն հասկացողությամբ: Մշակույթը ձևավորվում է հենց ոգու տարածությունում եռանդուժատեղեկատվական փոխանակության ազդեցության տակ: Դա սկզբունքորեն նոր մտեցում է մշակույթի բնույթի գիտակցմանը և իմաստավորմանը: Իմաստասիրական համակարգի բուն անվանումը՝ «Գենդանի բարոյագիտությունը» նույնպես սկզբունքային նորություն է պարունակում մշակույթի նկատմամբ: Նախկինում բարոյագիտությունը չէր դիտարկվում մարդու տիեզերական բնագարգացմանը կից, որտեղ սերտ կապ կա բարոյական սկզբունքների, տիեզերական օրենքների և իր նախանյութի կատարելագործման անվերջանալի սանդուղքի վրայով մարդու առաջընթացի միջև: Նման բնագարգացումային իմաստով բարոյագիտությունը, որը անսահմանության մեջ մարդու կյանքի գիտակցման նոր սահմաններ է բացում, դառնում է հենց կենդանի, այսինքն՝ ապրող: Լոր հարացույցի տարբերակիչ գիծն այն է, որ մշակույթը ներդրվում է համատիեզերական բնագարգացումային գործընթացի մեջ և դիտարկվում են այդ գործընթացի բաղադրիչներն ու լծակները:

Մշակույթ ստեղծողը՝ մարդը, ստեղծագործում է տիեզերքում: «Տիեզերքի ստեղծագործության հետ միասին գործում է նրա մի մասը՝ մարդու ոգին» [1], ասվում է Գենդանի բարոյագիտությունում: Գենդանի բարոյագիտությունը խոսում է գիտակցաբար տիեզերական գործակիցներ դառնալու հնարավորության մասին: Մշակույթի ամենագլխավոր բնույթագիրը կապն է Բարձրագույնի հետ: Եվ այդ կապը պայմանավորված է այնպիսի որակների զարգացումով, ինչպիսիք են թթասրտությունը, կարեկցանքը, սերը և նման կարգի այլ որակները, ինչպես նաև շատ լուսավոր ձգտումներով, որոնք հանդիսանում են «բարձրագույն եռանդուժերի հետ հաղորդակցման ուղիները» [4]:

Մարդու կողմից արարված ոչինչ չի անհետանում, այլ մտում է տարածության մեջ ձգողական ուժի տեսքով, որը ձգում է արարիչների հաջորդ սերունդների ուշադրությունը և մղում արարման: Հանրահայտ է, որ գեղեցկությունը կփրկի աշխարհը: Եվ քանի որ «գեղեցկությունը բյուրեղանում է մշակույթում» [14], հետևաբար, մշակույթը կփրկի աշխարհը: «Մշակույթը երկրի վրա մարդկային ոգու դրսևորման և ստեղծագործ զարգացման կարևոր գործոն է: Դրա լույսի ներքո այն հասկացվում է որպես մարդկանց մեջ ստեղծագործական կրակի պահպանում և զարգացում» [8, 72]: Մշակույթի տարածությունում է իրականացվում այնպիսի երևույթների գիտակցումը, ինչպիսիք են գեղեցկությունը, սերը, ստեղծագործությունը, որոնք տիեզերական բնագարգացման հիմքերն են: Այդ պատճառով մշակույթի ոգեղեն արժեքների պահպանությունը և զարգացումը մարդկային ընկերակցության կարևոր խնդիրներից մեկն է: «Մենք տեսել ենք, ինչպես են արվեստի ստեղծագործությունները կերպարանափոխել մարդուն» [5]:

Ցավոք, «մեծամասնության մոտ մշակույթի հասկացությունը նախ և առաջ կապվում է գոեհիկ ոսկեգոծված պալատների, մեռած աղամանդների, թանկ խնջույքարաններում խմիչքների և սրանց նման «վեռ» զբաղմունքների հետ: Աշխարհի վիճակն ասավոր է» [10]: Այնինչ՝ «Չբեղությունը գեղեցկության հակոտնայն է» [2]: «Եթե մշակույթը չկա արյան մեջ, ապա այն ձեռք բերելն էլ ոսկու ոչ մի տեսակ պարկերով հնարավոր չէ, և ոչ մի կախ տված պիտակ էլ չի օգնի: Եվ ինչպիսի գեղեցիկ շրջանակի մեջ էլ որ կախեն կեղծված նկարը, նրա արժեքավորությունը դրանից չի մեծանա» [12]:

Գեղեցկությունը մշակույթի կարևորագույն հիմքն է: Գեղեցկության սկզբունքի համաձայն է տեղի ունենում ոգու զարգացումը, կատարելագործումը: Ըստ Լ. Վ. Շապոշնիկովայի՝ «գեղեցկությունը մշակույթի եռանդուժային դաշտում ձևակազմիչ պայմաններից մեկն է» [26, 81]: Մովորել ընկալել գեղեցկությունը և հասկանալ նրա իմաստը, նշանակում է կարևոր քայլ անել սեփական ոգեղեն կերպարանափոխման ուղղությամբ: Համապատասխանություն գոյություն ունի մարդու ոգեղեն զարգացման մակարդակի և ներզգացողության հիման

վրա մտահայեցական ճանապարհով գիտելիքների ստացման հնարավորության միջև: Ճանաչման մակարդակը կախված է մարդու ոգեղեն, մշակութային զարգացման աստիճանից: Մարդու ներքին աշխարհով եկող բարձր ճանաչողությունը մատչելի է նրանց, ովքեր կարողանում են բարձր մշակույթի դաշտ կազմել իրենց ներսում:

Մշակույթի եռությունը գտնվում է տիեզերական կառույցների գործողության ոլորտում: Բարձրագույնի հետ եռանդուծային փոխանակությունը մարդու բնության խորքերում մշակույթի զարգացման հիմքն է: Ըստ Լ. Վ. Շապոշնիկովայի՝ դրա վրա ազդում են «ուղղորդված եռանդուծային ներգործությամբ» նրանք, որոնց նա անվանում է «տիեզերական բնագարգացման ենթականեր» [27, 104], այսինքն՝ գործող անձինք: Այդ ներգործությունը անմիջականորեն վերաբերում է մշակույթին: Լ. Վ. Շապոշնիկովան սահմանում է մշակույթը որպես ոգու ինքնակազմակերպվող համակարգ: Ինքնակարգավորվող գործընթացների գլխավոր սկզբունքներից մեկը հետևյալն է. որևէ համակարգի ինքնակազմակերպումը տեղի է ունենում ավելի բարդ (տվյալ համակարգի համեմատ ավելի բարձր) համակարգի ազդեցության տակ: Դրանում է արտահայտվում մշակույթի բնագարգացումային կապը մարդկության ուսուցիչների հետ:

Մարդու ոգու ստեղծագործության մարմնացումները՝ մշակույթի նյութեղեն կրողները, նույնպես օժտված են արարիչ մարդու կողմից նրանցում դրված հատուկ եռանդուծերով, ինչպես նաև տիեզերքի եռանդուծային կյանքի հետ կապերով: Մշակույթի նյութեղեն կրիչների ամբողջությունը եռանդուծի ընդարձակ դաշտ է ստեղծում, որը նույնպես կապված է բարձր տիեզերական կառույցների զարկաչափերի հետ և առաջ է տանում քաղաքակրթության զարգացումը: Հենց այդ ձևով են տիեզերական եռանդուծատեղեկատվական փոխանակության ազդեցության տակ մարդու ոգում կատարվող մշակույթի ձևավորման գործընթացներն արտացոլվում ամբողջ մոլորակի եռանդուծերի վրա: Այնպես որ՝ տիեզերական նպատակահարմարությունից է բխում մշակույթի կառույցների պահպանությունը, որոնք, պատկերավոր ասած, կապում են Երկինքն ու Երկիրը:

Մշակույթի հասկացությունը անքակտելիորեն կապված է արվեստի, ստեղծագործության հետ: Արվեստի նպատակը նույնպես, ինչպես և իմաստասիրությանը, մարդու դաստիարակությունն է: Դեռևս Պլատոնն էր ընդունում իմաստասիրությունը որպես արվեստներից մեծագույնը: Մարդը դարեդար ձգտել է դեպի գեղեցիկը՝ միշտ զարդարելով կացարանները, ամանեղենը, հագուստը: Գեղեցիկի հետ հանդիպումը արթնացնում է մարդու մեջ ամենալավ, վեհացնող զգացումներ, սիրելու, բարիք գործելու ցանկություններ: «Մշակույթի մասին խոհը սպազայի դարպասն է» [17, 223-225]: Հայտնի է հին իմաստունի խոսքը. «Իր որդու ձեռքերին վարպետություն չսովորը նրանից մեծ ճանապարհի ավագակ է պատրաստում» [18, 371]: Ըստ Ռ. Թագորի՝ գեղեցիկը լսելը և տեսնելը երեխայի հոգին ազնվացնող գլխավոր գործոնն է, որը նրան կյանքի դժվարությունները հաղթահարելու հիմք է ուժ է տալիս:

Տիեզերականություն: Կենդանի բարոյագիտության կենտրոնական գոյաբանական և բարոյական գաղափարը տիեզերքի ամբողջական և բոլոր բաղադրիչ մասերի, ներառյալ մարդկության և ամեն առանձին անհատի բնագարգացման գաղափարն է: Մարդու և հասարակության տիեզերական բնագարգացման իմաստավորման իմաստասիրական նախադրյալն է պատկերացումը անսահման տիեզերքի մասին, որը ոգեղեն է, բանական, նպատակահարմար, ներդաշնակ կազմակերպված և գտնվում է անընդհատ առաջընթաց զարգացման վիճակում: Կենդանի բարոյագիտության տիեզերաբանության պատկերացմամբ՝ Երկիրը տիեզերքի բազմաթիվ աշխարհներից մեկն է, որտեղ իրականացվում է մարդկային ոգու կատարելագործումը: Մոլորակային բնագարգացման նպատակը ամբողջ երկրային նախանյութի կատարելագործումը և ոգեղենացումն է: Մարդու առաքելությունն է կատարել-

լագործվելով ոգեղենացնել իրեն, բնությունը, հասարակությունը՝ պատասխանատվություն կրելով իր ճակատագրի, ուրիշ մարդկանց, բնության, հասարակության և ամբողջ մոլորակի ճակատագրերի համար: Այդպիսով, Կենդանի բարոյագիտության նպատակն է կերպարանափոխել մարդկային գիտակցությունը, բարձրացնել այն տիեզերական մակարդակի: Կենդանի բարոյագիտության իմաստասիրությունը հազեցած է նոր իրականության՝ բարոյական տիեզերքի ստեղծագործման ոգով, որում դատողական գիտակցությունը զիջում է իր տեղը սրտի բանականությանը: Տիեզերական օրենքների հասկացողության վրա հիմնված բարոյական գիտակցությունը տիեզերքի համակարգակազմիչ գործոն է դառնում:

Կենդանի բարոյագիտության հեղինակների համար մշակույթի երևույթը վերացական հասկացություն չէ, այլ ոգեղեն մշակույթը մարդկային հասարակության հիմքն է և նրա պատմական առաջընթացի շարժիչը: Նրանց համար մշակույթը ոգին է, ոգու ընկերային պատմական մարմնավորումը, որն արտահայտվում է ոգեղեն ուսմունքներում և կրոններում, իմաստասիրությունում, գիտությունում և արվեստում: Իսկ քաղաքակրթությունը նախանյութի ընկերային պատմական մարմնավորումն է: Նրա նշանակությունն է նյութական ձևեր, միջոցներ կամ անոթներ, օջախներ ստեղծել ոգու կրակների, այսինքն՝ մշակույթի համար: Քաղաքակրթության զարգացումը պետք է դիտարկվի որպես միջոց մշակույթային՝ ոգեղեն զարգացման համար: Պետության գլխավոր խնդիրը պետք է լինի անձի ստեղծագործական ինքնաիրականացման, նրա ոգեղեն զարգացման և կատարելագործման համար լավագույն պայմանների ստեղծումը: Այդ խնդրի լուծման դեպքում զանգվածների գիտակցությունը կբարձրանա նոր աստիճանի վրա: Ամենաարմատական իրապաշտներն էլ են ընկնում գեղեցիկի իշխանության տակ և փնտրում այն՝ հրապուրվելով թատրոնով, պարերով, երաժշտությամբ ու գրականությամբ: «Մշակույթը ձգտումն է դեպի նրբացումը, դեպի գեղեցիկը, դեպի կատարելագործումը: Կատարելագործման գործընթացը հենց ձգտումն է դեպի երազանքը» [16]: Մշակույթը տիեզերական ոգու բարձր եռանդուների դրսևորումն է, այն աշխարհների, որոնցում բոցավառվել են կյանքի կայծերը և որոնց մեջ պիտի վերադառնան ոգեղենացված մարդկության գիտակցության բոցերը: Ըստ իր էության՝ մշակույթը միավորող և կազմակերպող սկիզբ է, որը ներդաշնակեցնում է հասարակական նախանյութի ստորին անկազմակերպ ուժերը և բնազարգացման բարձր հաճախականության եռանդուժային ազդակ է տալիս նրան:

Համադրում: Կենդանի բարոյագիտությունը դիտարկում է մշակույթի անկումը որպես մարդկության համաշխարհային հիմնախնդիրը: Անոգեղենությունը տարածվել է շատ ազգերի մեջ, ամենաշատը՝ արևմտյան երկրների: Ե. Ի. Ռեբրիխը գրում է այն մասին, որ «քաղաքակրթությունը դուրս է մղել մշակույթի հասկացությունը, և շատերը չեն հասկանում, որ հնարավոր է լինել քաղաքակրթված վայրենի: Հաշվի չի առնվում, որ մշակույթի շերտավորումները կուտակվում են դարերով, իսկ քաղաքակրթությունը կարող է ստեղծվել մեկ տասնամյակում» [13]: Յու. Ն. Ռեբրիխը գրել է ցածրակարգ բնագոյների ազդեցության աճի մասին [20, 65]: Արևմտյան մշակույթի զարգացման բացասական կողմերը հետազոտողները տեսնում են բնությունից գիտակցության օտարացման մեջ, որով կանխատեսվում է արևմտյան քաղաքակրթության մոտավոր անկումը [24, 7-11]: Ունևորության և նյութական բարիքների սպառման նկատմամբ հետաքրքրությունը սկսել է գերազանցել ստեղծագործական գործունեության նկատմամբ հետաքրքրությանը [21, 64]: Արդի քաղաքակրթված սպառողական հասարակություններում շարժընթացի բացասական միտումներից է այն, որ քաղաքակրթությունը տեխնիկական միջոցների պաշտամունք է առաջացրել, առանց հասկանալու, որ մարդը ամենակատարյալ սարքն է և թաքնված ոգեղեն ուժերի անսահմանափակ ներուժ ունի: Բացի այդ, մշակույթի վրա արևմտյան կենսակերպի բացասական ազդեցություններից է ոգեղեն մշակույթի կարևոր բաղադրիչներից մեկի՝ կրոնական մշակույթի

այլասերումը: Ըստ Կենդանի բարոյագիտության հեղինակների՝ ոչ մի կրոն չի խուսափել մեծ ուսուցիչների տված ոգեղեն ուսմունքների նախասկզբնական հիմունքներից շեղումից:

Դեպի անկում տանող ուղու թեքությունից ելքը ցույց է տալիս Կենդանի բարոյագիտությունը: Մշակույթն այն ապաստարանն է, որտեղ մարդկային ոգին գտնում է ուղիները դեպի ամենայն լուսավորողը և գեղեցիկը: Կենդանի բարոյագիտությունը համաշխարհային մշակույթի զարգացման արդյունքն է, դարերի միջով անցած մշակույթի շատ շերտերի արդյունքը, առաջին հերթին արևելյան մշակույթի, ինչպես նաև արևմտյան: Այն հասկանալու և իմաստավորելու համար հարկավոր է ոչ փոքր մշակութային պաշար ունենալ:

Մշակույթի պատմությունը վկայում է, որ ամենայն նորը, ոչ ավանդականը, գոյություն ունեցող պատկերացումներին և չափանիշերին հակառակ գնացողը միշտ հանդիպում է զգուշավոր, իսկ երբեմն էլ պարզապես թշնամական վերաբերմունքի ավանդական տրամադրված մեծամասնության կողմից: «Վերածնունդը միշտ այնտեղ է, որտեղ հետաքրքրություն է հանդես բերվում ոգեղեն մշակույթի նկատմամբ, քայքայումն այնտեղ, որտեղ քաղաքակրթությունը դուրս է մղում մշակույթի հասկացությունը, զբաղվելով ամենահնարավոր մեքենամարդկանց պատրաստումով» [11]:

Քանի որ մշակույթը դիտարկվում է որպես մարդու ոգու ինքնակազմակերպվող համակարգ, որը մասնակցում է աշխարհաշենքի ավելի բարձր կառուցվածքների հետ եռանդուժատեղեկատվական փոխանակմանը, հենց Բարձրագույնի հետ կապի կամ եռանդուժափոխանակման գործընթացն է համարվում մշակույթի զարգացման գլխավոր գործոնը: Ուստի կյանքում կարևոր դեր են խաղում Բարձրագույնի հետ այդ կապն ապահովող ոլորտները, այդ թվում նաև կրոնը: Կրոնի դերը կարևորվում է նրանով, որ այն Բարձրագույնի հետ կապի հնարավորություն է տալիս մարդուն:

Կենդանի բարոյագիտությունը իր մեջ միավորում է բնագաղափարային երեք անհրաժեշտ տարրերը՝ անցյալը, ներկան և ապագան: Անցյալը պատմությունն է՝ դիցաբանությունը, կրոնը, գաղտնուսմունքը, աստվածիմաստությունը: Ներկան կենդանի բարոյագիտությունն է՝ անցյալին գումարած գիտությունը, իմաստասիրությունը, արվեստը, այսինքն՝ անցյալի և ներկայի համադրումը: Ապագան նպատակակետն է և դեպի այն տանող ուղին՝ ոգին, մշակույթը, դրանց զարգացումը: Կենդանի բարոյագիտությունը գլխավոր բաղադրիչն է՝ կազմակերպված ուժը, գաղափարական հիմքը, ուսմունքը: Այն իր մեջ ունի և՛ հոգին՝ գաղափարները, ուսմունքը, և՛ մարմինը՝ Կենդանի բարոյագիտության կազմակերպական կառույցները, որոնք սփռված են աշխարհով մեկ: Կազմակերպությունը հասարակական, ընկերային կենսամարմին է, այն ունի կենսականություն, էթե ունի անցյալի փորձը, ներկայի կենդանությունը՝ գաղափարները, և ապագայի տեսլականը, նպատակին հասնելու առաջադրանքը: Ներկան՝ Կենդանի բարոյագիտությունը, դա զգացմունքների և բանականության կրոնականությունն է, մտքի և սրտի մոլեռանդությունն է, հավատի և սիրո գիտակցությունը և տրամաբանականությունն է: Այս բոլորը դնելով ներկայի գործը կատարող կազմակերպության մեջ՝ կստացվի ապագայի էությունը և նպատակը: Կենդանի բարոյագիտությունը՝ ներկան, կարելի է համեմատել պատճառահետևանքային կապի հետ: Անցյալում գոյության պատճառներն են, որոնք գետի մի ափին են, ապագայում գոյության հետևանքներն են մյուս ափին, իսկ ներկայում մարդը ճակատագրի հարցերն է լուծում ափերն իրար կապող նպատակի կամուրջի վրայով անցնելիս: Ե՞վ ավանդապաշտ, և՛ ապագայատենչ լինել է սովորեցնում ներկան՝ կազմակերպող ուժը. սովորելով անցյալից՝ ձգտել դեպի ապագայի ձգող ու սիրավառ հորիզոնները: Բնաստությունը քաղել պատմությունից, տենչանքը՝ մշակութականությունից և ոգու անսահմանությունից, և ներկան վստահել կազմակերպող ուժին: Ուժերի այսպիսի համադրությամբ սերունդները կկարողանան արարել ապագան: Կենդանի բարոյագիտության մշակույթի նոր հարացույցը ենթադրում է վերաբեր-

մունքի փոփոխություն մշակույթի նկատմամբ, քանի որ ցույց է տրվում, որ մշակույթի բնությունը իր էությունը տիեզերական երևույթ է: Մշակույթը բնության, աշխարհի կամ կյանքի ներկայի կազմակերպված փորձն է ստեղծելու ապագայի կատարյալ մարդուն:

Ուստի Ռեբիինների մշակույթի հայեցակարգը 20-րդ դարի գիտական և իմաստասիրական մտքի խոշորագույն ձեռքբերումներից մեկն է: Մշակույթը մարդկության ոգին է: Զարգացնելով մարդկանց ոգին՝ Կենդանի բարոյագիտությունը իրականացնում է իր պատմական առաքելությունը՝ կատարում է իր մշակութաստեղծ դերը:

Եզրակացություն

Վերջում, ամփոփելով հետազոտության արդյունքները, հանգում ենք ընդհանրացնող հետևություններին:

Ոգեղեն մշակույթը մարդկային հասարակության հիմքն է և նրա պատմական առաջընթացի շարժիչը: Ոգեղեն ճգնաժամից էլքը ցույց է տալիս Կենդանի բարոյագիտությունը: Մշակույթն այն ապաստարանն է, որտեղ մարդկային ոգին գտնում է ուղիները դեպի ամենայն լուսավորողը և գեղեցիկը: Մարդու մշակույթն արտահայտվում է նրա ձգտման մեջ դեպի գեղեցիկը, իսկ գեղեցիկը բոցավառվում է սրտում: Ոգեղենությունը գտնվում է սրտում: Մշակույթը ոգու, սրտի հատկություն է, ոգու զարգացածության աստիճան, զարգացման գործընթաց: Մշակույթի բովանդակության կրողը ոգին է: Մշակութային կուտակումները բերում են ոգու զարգացման: Մշակույթը հասկացվում է որպես մարդկանց մեջ ստեղծագործական կրակի պահպանում և զարգացում: Մարդու ստեղծագործական մտքի կատարելագործումը տեղի է ունենում մշակույթի հիման վրա: Մշակույթի ամենագլխավոր բնութագիրը կապն է Բարձրագույնի հետ: Կենդանի բարոյագիտությունը ձգտում է դեպի Բարձրագույնը մշակույթի միջոցով:

Կենդանի բարոյագիտության մշակույթի նոր հարացույցը ենթադրում է վերաբերմունքի փոփոխություն մշակույթի նկատմամբ, քանի որ ցույց է տրվում, որ մշակույթի բնությունը իր էությամբ տիեզերական երևույթ է: Կենդանի բարոյագիտության ուսմունքի կողմից առաջ քաշված մշակույթի հայեցակարգը հաշվի է առնում մարդու բազմակողմանի կապերը տիեզերքի հետ, բացահայտում է նման կապերի լծակները:

Կենդանի բարոյագիտության բարոյական ուսմունքի էական կողմն է կյանքի վերափոխումը համամարդկային արժեհամակարգի հաստատման միջոցով: Մշակույթի նյութեղեն կրիչների ամբողջությունը եռանդունժի ընդարձակ դաշտ է ստեղծում: Մարդու ոգուն կատարվող մշակույթի ձևավորման գործընթացներն արտացոլվում են ամբողջ մոլորակի եռանդունժերի վրա: Այդպիսով, Կենդանի բարոյագիտության ուսմունքի կողմից 20-րդ դարում նոր այլընտրական համաշխարհային մշակույթի դաշտ է ստեղծված: Իր մեջ արևելյան և արևմտյան մշակույթների համադրումը պարունակող ուսմունքը նախապատրաստում և աջակցում է նոր համամոլորակային մշակույթի կայացումը և նոր մարդու ծնունդը: Այդպես Կենդանի բարոյագիտությունը համաշխարհային իմաստասիրական հայեցակարգ է դառնում: Կենդանի բարոյագիտությունը համաշխարհային մշակույթի զարգացման արդյունքն է, դարերի միջով անցած մշակույթի շատ շերտերի արդյունքը: Մշակույթը բնության, աշխարհի կամ կյանքի ներկայի կազմակերպված փորձն է՝ ստեղծելու ապագայի կատարյալ մարդուն: Կենդանի բարոյագիտությունը մշակութաստեղծ գործառույթ է կատարում: Մշակույթը մարդկության ոգին է, զարգացնելով մարդկանց ոգին՝ Կենդանի բարոյագիտությունը զարգացնում է մշակույթը: Զարգացնելով համաշխարհային մշակույթը՝ Կենդանի բարոյագիտությունը զարգացնում է մարդկության ոգին:

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2026.1hs-163>

Գրականություն

1. «Ազնի Յոգա: Անսահմանություն», մաս1-ին, Երևան, «Զանգակ-97», 2008, հատված 454:
2. «Ազնի Յոգա: Հրեղեն աշխարհ», մաս 1-ին, Երևան, «Զանգակ-97», հատված 490:
3. «Ազնի յոգայի նշանները», Երևան, Լուսարաց-04, 1997, հատված 457:
4. «Կենդանի էթիկայի ուսմունք. սիրտ», Երևան, «Լուսարաց» հրատարակչատուն, 2000, հատված 374:
5. «Հիերարխիա: Կենդանի էթիկայի ուսմունք», Երևան, «Լուսարաց», 2000, հատված 359, 366:
6. Бузина Л. В. Живая Этика и Культура. Идеи наследия семьи Рерихов в нашей жизни, Санкт-Петербургский Государственный Университет культуры и искусства, 2011, № 47, с. 3.
7. Грани Агни Йоги, Новосибирск, в 13-и томах, 1960.
8. Письма Елены Рерих, в 2 т., 1999, т. 1, с. 72.
9. Письма Елены Рерих. Т. 1. Рига, 1940, письмо от 29.05.1931.
10. Рерих Е. И. Письма в Америку, 1929-1936. В 3 т. Т.1, Москва: Сфера, 1996, письмо от 21.08.1931.
11. Рерих Е. И. Письма. Том 2, Москва: Международный Центр Рерихов, 2000, письмо от 3.05.1934.
12. Рерих Е. И. Письма. Том 3, Москва: Международный Центр Рерихов, 2001, письмо от 15.10.1935.
13. Рерих Е. И. Письма. Том 3, Москва, 2001, письмо от 5.09.1935.
14. Рерих Е. И. Письма. Том 4, Москва: Международный Центр Рерихов, 2002, письмо от 12.10.1936.
15. Рерих Е. И. Письма. Том 7, Москва: Международный Центр Рерихов, 2007, письмо от 12.06.1944.
16. Рерих Е. И. Письма. Том 7, Москва: Международный Центр Рерихов, 2007, письмо от 2.09.1946.
17. Рерих Н. К. Врата в будущее. Рига, 1991, с. 223-225.
18. Рерих Н. К. Листы дневника. Т. 1, с. 371.
19. Рерих Н. К. Твердыня Пламенная. Рига, 1991, с. 63.
20. Рериховский вестник, Вып. 5, Санкт-Петербург-Москва, 1992, - с. 65.
21. Смелзер Н. Социология, Москва: Феникс, 1994, - с. 64.
22. Соколов В. Г. Культура как главный фактор метанаучного познания в контексте методологии живой этики. Москва: Международный Центр Рерихов, 2011, - с. 227-233.
23. Соколов В. Г. Парадигма культуры в философском наследии Е. И. Рерих и Н. К. Рериха, Харьков, 2008, с 11.
24. Тавризян Г., Шпенглер О., Хейзинга Й., Две концепции кризиса культуры, Москва: Искусство, 1988, с. 7-11.
25. Учение Живой Этики. Надземное, Москва: МЦР, Мастер-Банк, 1996.
26. Шапошникова Л. В. Пакт Рериха и эволюционное значение Культуры, 1995. Москва: МЦР, Мастер-Банк, 1996, с. 81.
27. Шапошникова Л. В. Философия космической реальности, Москва: МЦР, Мастер-Банк, 2003, с. 104.

Живая этика как культуросозидающая философия

Хачатрян Гегам

Резюме

Ключевые слова: эволюция, духовный, совершенствование, расширение сознания, наука, знание, синтез, космический

Живая этика предлагает выход из духовного кризиса, вызванного кризисом культуры, представляя новую философско-этическую концепцию духовного развития человечества. Она объединяет науку, искусство и религию, где ось синтеза – наука, отражающая уровень сознания синтезатора. Основной задачей Живой Этики является расширение сознания и духовное возрождение, тесно связанное с социальным обновлением общества. Учение уделяет особое внимание внутренней работе человека над собой, самосовершенствованию и естественному развитию, что способствует достижению высших миров. Новая парадигма культуры рассматривает её как космическое явление и раскрывает многогранные связи человека с мирозданием. Духовная культура – основа общества и двигатель исторического прогресса, а её носителем является дух, связанный с Высшим. Живая Этика, синтезирующая восточные и западные традиции, формирует мировую культуру и подготавливает рождение нового человека. Развивая дух человека, она развивает и культуру, выполняя тем самым культурообразующую функцию, создавая предпосылки для духовного и социального совершенствования человечества.

Living Ethics as a Culture-Creating Philosophy

Khachatryan Gegham

Summary

Key words: evolution, spiritual, improvement, expansion of consciousness, science, knowledge, synthesis, cosmic

Living Ethics offers a way out of the spiritual crisis caused by the cultural crisis, presenting a new philosophical and ethical concept of human development. It unites science, art, and religion, with science as the axis of synthesis, reflecting the level of consciousness of the individual. Its core goal is the expansion of consciousness and spiritual rebirth, which is inseparable from social renewal. A key principle emphasizes inner work, self-improvement, and natural development, guiding humanity toward higher realms. Living Ethics introduces a new cultural paradigm, viewing culture as a cosmic phenomenon and exploring the multifaceted connections between humans and the universe. Spiritual culture is considered the foundation of society and the driver of historical progress, with the spirit as its bearer and its connection to the Supreme as essential. By combining Eastern and Western traditions, Living Ethics fosters the development of world culture and the emergence of a “new” human. Through cultivating the spirit of humanity, it simultaneously develops culture, fulfilling a culture-creating function. This philosophy shapes both individual spiritual growth and the evolution of global cultural values.

Ներկայացվել է 26. 11. 2025 թ.

Գրախոսվել է 04. 12. 2025 թ.

Ընդունվել է տպագրության 27. 05. 2026 թ.